

УДК 81'25:323.28(477)"1930/1959"

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-215-18>

ПЕРША ХВИЛЯ ПОВТОРНИХ ПЕРЕКЛАДІВ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1930–1950-ТІ): РУСИФІКАЦІЯ ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ¹

THE FIRST WAVE OF RETRANSLATIONS IN SOVIET UKRAINE (1930S–1950S): RUSSIFICATION AND IDEOLOGICAL CONTROL

Кальниченко О. А.,

orcid.org/0000-0001-7808-357X

Scopus-Author ID: 57209640115

доцент, доцент кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; науковий співробітник кафедри слов'янських мов Університету Матея Бела в Банській Бистриці, Словаччина

Кальниченко Н. М.,

orcid.org/0000-0002-4807-1022

Scopus-Author ID: 57226535237

доктор філософії,

науковий співробітник кафедри слов'янських мов Університету Матея Бела в Банській Бистриці, Словаччина

У статті досліджується явище повторного перекладу в Радянській Україні 1930–1950-х років як інструмент ідеологічного контролю, культурного переписування та русифікації. На основі історичного та порівняльного аналізу визначено першу хвилю повторних перекладів і нових редакцій як реакцію на зміни в національній політиці більшовиків, зокрема кампанію 1933–1935 років проти «націоналістичного шкідництва» в перекладі. У дослідженні порівнюються підходи 1920-х років, які акцентували стилістичну вірність і культурну автономію («гомологічний переклад» або «переклад-стилізація» за Володимиром Державиним), з нав'язаною буквальною та ідеологічною відповідністю сталінської доби, що віддавала перевагу орієнтації на радянського читача, на норми російської мови та радянську ідеологію («аналогічний переклад»). Як приклад, аналізуються конкретні випадки (case studies) повторних перекладів повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба» (версія Андрія Ніковського 1930 року та стандартизована версія Антіна Хуторяна 1935/1948 років) та роману Етель Ліліан Войнич *The Gadfly* («Гедзь» в перекладі Марії Лисиченко 1928 року та «Овід» у русифікованій версії Марії Рябової 1935 року). Використовуючи бібліографічні дані, теоретичні праці та текстові порівняння, стаття розкриває, як повторний переклад та нові редакції сприяли ідеологізації норм перекладу, стиранню імен репресованих перекладачів і мовної уніфікації. У висновку підкреслюється, що повторний переклад віддзеркалював еволюцію української національної ідентичності, слугуючи як інструментом домінування, так і спротиву, та висвітлює зусилля післясталінського періоду щодо відродження автентичних українських перекладацьких практик у середині 1950-х та у 1960-х роках.

Ключові слова: повторний переклад, русифікація, ідеологічний контроль, Радянська Україна, політика перекладу, культурна ідентичність.

This article examines the phenomenon of retranslation in Soviet Ukraine during the 1930s–1950s, framing it as a tool of ideological control, cultural rewriting, and Russification under Stalinism. Drawing on historical and comparative analysis, it identifies the first wave of retranslations and revised editions as a response to shifts

¹ Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V01-00148

in Bolshevik national policy, particularly the 1933–1935 campaign against “nationalist sabotage” in translation. The study contrasts the approaches of the 1920s, which emphasized stylistic fidelity and cultural autonomy (“homologous translation” or “translation-stylization” as defined by Volodymyr Derzhavin), with the imposed literalness and ideological conformity of the Stalin era, which favored orientation toward the Soviet reader, Russian language norms, and Soviet ideology (“analogous translation”). Case studies include retranslations of Nikolai Gogol's *Taras Bulba* (Andriy Nikovsky's 1930 version vs. Antin Khutoryan's 1935/1948 Russified edition) and Ethel Lilian Voynich's *The Gadfly* (Maria Lysychenko's 1928 Ukrainianized translation vs. Maria Ryabova's 1935 standardized version). Using bibliographic data, theoretical works, and textual comparisons, the article reveals how retranslation and revised editions contributed to the ideologization of translation norms, the erasure of names of repressed translators, and linguistic unification. The conclusion emphasizes that retranslation reflected the evolution of Ukrainian national identity, serving both as an instrument of domination and resistance, and highlights post-Stalin efforts in the mid-1950s and 1960s to revive authentic Ukrainian translation practices.

Key words: retranslation, Russification, ideological control, Soviet Ukraine, translation policy, cultural identity.

Постановка проблеми. Термін «повторний переклад» (англ. retranslation) позначає другий або черговий переклад одного й того самого джерельного тексту на ту саму цільову мову [1, с. 294; 2, с. 343], хоча з огляду на існування майже одночасних перекладів, іноді неможливо чітко класифікувати один переклад як перший, а інший – як другий. Як констатує Олександр Ребрій [3, с. 190], для опису ситуації існування в певній національній культурі кількох перекладів того самого іншомовного літературного твору, який в оригіналі має, як правило, одне текстове втілення, у вітчизняному перекладознавстві вживаються кілька термінів. Тому вважаємо за необхідне вказати на відмінність між «повторними перекладами», «множинними перекладами» та «ретрансляціями», яка полягає в тому, що повторні переклади – це версії одного оригінального тексту, створені в різні періоди часу (наприклад, численні переклади «Тараса Бульби» Гоголя на українську мову), множинні переклади – це паралельні версії одного тексту для різних мов (скажімо, одночасний переклад резолюції ООН на шість її офіційних мов), а ретрансляції – це переклади, виконані не з оригіналу, а з іншого перекладу, тобто непрямі переклади.

Спираючись на погляд Крістофера Рандла про те, що переклад є невід'ємною частиною політичної історії [4], ми досліджуємо, як він може пролити світло на наше розуміння соціалістичного ладу в радянській Україні ХХ століття, адже аналіз перекладацької практики в Україні 1930–1950-х років розкриває ідеологічні та культурні стратегії сталінського режиму, коли культура ототожнювалася з ідеологією. Історичний підхід до перекладу передбачає аналіз змін у методах перекладу [5], що найкраще простежуються через повторні переклади та нові редакції. Вони дозволяють досліджувати еволюцію норм, стратегій, мовної стандартизації та впливу політичного чи культурного контексту [1, с. 294; 2, с. 343]. Для порівняння використовують синтаксис, лексику, реалії, форми звертання, одиниці виміру, діалекти, сленг і розмовну мову [6, с. 337].

Попри невеликий розмір на сьогоднішній момент вибірки наші дослідження дозволяють нам зробити певні попередні висновки щодо наявності окремих піків чи хвиль повторних перекладів та нових редакцій в українській традиції художнього перекладу в різні історичні періоди. Ми бачимо три основні хвилі повторного перекладу, кожна з яких була сформована зміною політичного курсу. У контексті України ці трансформації неодноразово впливали на перекладацькі норми, політику та пріоритети – повторний переклад став до певної міри дзеркалом еволюції національної ідентичності та владних структур.

Зміна партійної політики більшовиків у національному питанні у 1933–1935 роках, коли неросійський націоналізм було проголошено головною загрозою для СРСР, супроводжувалася масштабною медійною кампанією проти «націоналістичного шкідництва» в галузі перекладу в Україні [7]. Ця кампанія спричинила першу хвилю (середина 1930-х – середина 1950-х років) численних повторних перекладів і нових редакцій нещодавно опублікованих перекладів як політичної літератури, так і художніх творів з метою наближення текстів до російських зраз-

ків та радянських ідеологічних очікувань. У цей час повторний переклад став стратегічним інструментом русифікації, спрямованим на зміцнення централізованого контролю над культурним виробництвом.

Друга хвиля повторних перекладів і переглядів мала місце в кінці 1960-х – на початку 1970-х років після хрущовської «відлиги», коли багато репресованих перекладачів 1920-х років були реабілітовані, а їхні переклади перевидані в оновлених версіях. Ця хвиля була не просто відродженням старих перекладів, а свідомим актом культурного відновлення. Яскравим прикладом є 12-томне зібрання творів Джека Лондона (1969–1972), яке значною мірою спиралося на попереднє 27-томне видання 1927–1932 років за редакції Освальда Бурггардта.

Всупереч очікуванням, незалежність України у 1991 році не призвела до негайної третьої хвилі повторних перекладів українською мовою. Натомість 1990-ті роки ознаменувалися спадом перекладів українською, оскільки нові приватні видавці надавали перевагу перекладам на російську, сподіваючись на комерційний успіх на ширшому ринку СНД [8; 9]. Лише після Помаранчевої революції з'явився новий інтерес до повторного перекладу, зумовлений зміною перекладацьких норм і прагненням відновити раніше цензурований або пропущений зміст.

У сукупності ці три хвилі повторного перекладу висвітлюють складну взаємодію між мовою, ідеологією та культурним суверенітетом в Україні, підкреслюючи, що переклад слугував впродовж сучасної історії нації як інструментом домінування, так і засобом спротиву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно дослідження явища повторного перекладу зосереджувалися на літературних творах – священних текстах, канонічній літературі та драматургії, де його вважають позитивним, таким, що сприяє плюралізму інтерпретацій, а от у науково-технічній сфері повторний переклад здебільшого вважається надлишковим або небажаним [10, с. 485–487]. Сучасний стан дослідження повторного перекладу добре викладений в енциклопедичній статті Шенгіз Тахір Гюрчалар [10] та в оглядовій статті Кріса Пейтерса і Піта ван Пауке в журналі *Parallèles*. Останні [11, с. 10] стверджують, що в XXI столітті дослідження повторного перекладу розвиваються у двох протилежних напрямках: або слідуючи «внутрішній» перспективі, зосередженій на текстовій динаміці повторного перекладу та більш-менш приймаючи раціональність гіпотези повторного перекладу (принаймні як гіпотези, вартої перевірки), або дотримуючись «зовнішньої» перспективи, яка вивчає історичну та контекстуальну динаміку повторного перекладу та соціокультурні чинники, що беруть участь у цьому процесі. Цей другий тип «зовнішніх» підходів, що надають перевагу соціокультурному або соціально-історичному дослідженню контексту, спричинив активне наукове зацікавлення: проведено низку конференцій “Retranslation in context” (Istanbul 2013 and 2015, Ghent 2017, Madrid 2019, Budapest 2022, Izmir 2024), опубліковано десятки статей у провідних журналах, спеціальні випуски та колективні монографії. Серед мотивів повторних перекладів ці дослідники називають оновлення джерела, ідеологічні зміни, комерційні інтереси, суб’єктивність перекладача, зміну норм і прагнення до нової інтерпретації в цільовій культурі тощо. І хоча «необхідність виходу за межі індивідуальних випадків», які здатні надати дослідженню повторного перекладу більшої всеохопності [12, с. 25], отримує загальне схвалення, на сьогодні – за винятком згаданої праці Кайси Коскінен та Оуті Палопоські – майже відсутні дослідження, що системно розглядають повторний переклад як частину ширших соціокультурних або історичних процесів, а не як ізольовані приклади.

Мета дослідження полягає у виявленні ролі першої хвилі повторних перекладів та нових редакцій як інструментів ідеологічного впливу, мовної стандартизації та культурного переписування в радянській Україні 1930–1950-х років. Дослідження спрямоване на аналіз механізмів державного втручання у перекладацьку діяльність, зокрема через цензуру, русифікацію та редагування, а також на вивчення наслідків цих процесів для формування радянської літератури українською мовою та трансформації національної ідентичності. Повторні переклади та нові видання, адаптовані до радянської цензури, стали інструментом культурного контролю,

сприяючи утвердженню сталінського режиму. Ми прагнемо продемонструвати, що сталінщина постає не як випадковість чи дивне колективне збочення, а як результат системної, цілеспрямованої та тривалої політики більшовицької партії, радянської держави та підпорядкованих їй соціальних інституцій.

Досягнення цієї мети потребує виконання таких завдань: 1) висвітлити інтелектуальні дискусії та методологічні пошуки українських перекладачів та дослідників перекладу 1920-х років; 2) показати, як радянська влада у 1930-і перетворила переклад на інструмент ідеологічного контролю, русифікації та централізації, використовуючи цензуру, репресії, повторні переклади та мовну стандартизацію для знищення української культурної автономії; 3) проаналізувати конкретні випадки редагування, повторного перекладу та знеособлення авторства, щоб продемонструвати, як ці практики сприяли витісненню української мови з літературного простору та формували «перекладацьку мову» як кальку з російської; 4) окреслити появу перекладацького спротиву в 1950–1960-х роках, що проявився у критиці буквалізму, поверненні репресованих імен, оновленні теорії перекладу та відновленні української мовної стилістики в літературі.

У нашому дослідженні ми йдемо від окремих випадків (case studies) до виявлення тенденцій і частотності явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом дослідження є зміни в практиці перекладу, а предметом є повторні переклади та нові редакції в Україні 1930–1950-х як інструмент для культурного переписування, ідеологічного коригування змісту, узгодження з новими мовними нормами та русифікацією, формування радянської літератури українською мовою.

Матеріалом дослідження стала бібліографія перекладів художньої літератури українською мовою 1920-х – 1930-х років, укладена Михайлом Москаленком і описана Ладодою Коломієць [13], а також перекладознавчі праці Володимира Державина, Івана Кулика, Олександра Фінкеля, Миколи Зерова, Олекси Кундзіча, Степана Ковганюка, Миколи Лукаша, Максима Рильського та Віктора Коптілова. Для порівняльного аналізу як приклади дослідження були використані переклад повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба», виконаний Андрієм Ніковським (А. Василько) у 1930 році («Книгоспілка») і повторний переклад цього ж твору Антіна Хуторяна (1935), а також роман Етель Ліліан Войнич *The Gadfly* у перекладі Марії Лисиченко під назвою «Гедзь» (1928) та його повторний переклад Марії Рябової (1935) під русифікованою назвою «Овід».

У дослідженні використовується методологія, запропонована Ентоні Пимом і названа ним «археологією перекладу», що поєднує бібліографічний аналіз із вивчення випадків (case studies) [14]. Мета – виявити загальні тенденції, частоту, періоди активності або затишшя в перекладах, зокрема повторних. Це дозволяє розглянути переклад як культурне явище в динаміці – діахронно (у часі) та синхронно (в межах одного періоду), і виявити закономірності, які не видно при аналізі окремих випадків. Стосовно повторного перекладу, то фінські дослідниці Кайса Коскінен і Оуті Палопоскі, базуючись на пропозиціях Пима, запропонували конкретнішу «археологію повторного перекладу», тобто метод дослідження історії повторних перекладів у межах певної літературної системи, який передбачає картографування всіх повторних перекладів у часовому розрізі та аналіз мотивів і закономірностей, що виходять за межі окремих випадків [12]. Цей метод поєднує кількісні дані з якісними спостереженнями, щоб виявити культурні, ідеологічні та ринкові чинники, які впливають на переклад. Для дослідження індивідуальних випадків у сфері повторного перекладу ми використовували порівняльний текстовий аналіз, щоб виявити зміни у стилі, значенні та перекладацьких методах, вивчення паратекстів, які допомагають зрозуміти, як переклад позиціонується, історико-контекстуальний підхід, який дозволяє дослідити соціальні та культурні умови появи перекладу, і вивчення рецепцій, щоб охопити ширший спектр впливів і реакцій.

Дослідження є актуальним для перекладознавства, української культурної історії та постколоніального дискурсу, розкриваючи повторний переклад як механізм влади в авторитарних

режимах. Аналіз першої хвилі повторних перекладів (1930–1950-ті роки) в Україні показує, як державна цензура, русифікація та ідеологічне редагування перетворили переклад на інструмент асиміляції. Це відображає ширші тоталітарні практики, актуальні для сучасних контекстів. Для українських студій вона підкреслює роль перекладу в формуванні національної ідентичності та спротиві русифікації, що важливо для сучасних деколонізаційних зусиль в Україні після 2014 року. Глобально дослідження сприяє постколоніальній теорії перекладу, пропонуючи паралелі для інших пострадянських просторів.

Державні інструменти політики перекладу в Радянській Україні в 1930-х роках. У 1920-х роках сплеск перекладів та підйом перекладацької думки сприяли розвитку української культурної та мовної ідентичності. Ця динаміка змінилася у 1930-х роках, коли радянська влада запровадила повний ідеологічний контроль та культурну однорідність, коли відбулася ідеологізація норм перекладу [15]. Російські тексти-джерела та соціалістичний реалізм стали домінувати, переформувавши українську літературу [9]. Якщо на початку 1920-х років переклад в Україні активно підтримувався як засіб інтернаціональної солідарності та ознайомлення мас із культурною спадщиною народів світу, що відповідало ентузіазму щодо «світової революції», то з початку 1930-х, після утвердження сталінської влади, переклад набуває нової функції – стає інструментом консолідації республік СРСР, а також засобом ідеологічного тиску [16; 17; 18].

Які ж інструменти для зміни перекладацької політики в Радянській Україні в 1930-х роках були застосовані? По-перше, це – централізація видавництва, адже ліквідація всіх приватних і кооперативних видавництв у 1930 році зосередила переклад під контролем держави і влада через державне замовлення тепер диктувала, обмежуючи різноманітність 1920-х років, що і яким накладом видавати. По-друге, суворий контроль з боку держави та Комуністичної партії через попередню цензуру, редакційний нагляд та моніторинг після публікації забезпечував ідеологічну відповідність [18]. По-третє, відбувається ідеологізація норм перекладу, які не лише просякнуті радянською ідеологією, а й надають пріоритет «масовому радянському читачеві» над вірністю вихідному тексту. По-четверте, попри публічну критику буквалізму, в перекладі з російської мови стимулювався дослівний переклад, щоб надати пріоритет вірності російським джерельним текстам, жертвуючи автентичністю української мови. По-п'яте, зміни в орфографії 1933 року привели українську орфографію у відповідність з російською, усунувши «націоналістичні» елементи, а термінологічні комісії систематично замінювали питомі українські терміни на аналоги схожі на російські. По-шосте, переклади з іноземних мов все частіше виконувалися через російські посередники, особливо після середини 1930-х років [9], а в соціальних науках і марксизмі переклад з російського перекладу стає навіть обов'язковим.

Явище масових повторних перекладів було розпочате кампанією проти «перекладачів-шкідників», яких звинувачували в «націоналізмі», виправдовуючи стосовно них репресії та впроваджуючи буквальні, русифіковані методи перекладу [7; 19]. Систематичні нагінки проти перекладачів, особливо старшого покоління, призвели до практичного знищення кваліфікованих кадрів 1920-х років, а ті перекладачі, що вижили, були виключені з видавничої діяльності і замінені менш компетентними особами з обмеженими знаннями іноземних мов, які покладалися переважно на російську мову [20; 21]. Імена перекладачів, які зазнали репресій, видаляються з публікацій і з'являються так звані «редаговані переклади» та «анонімні переклади», в яких бібліографічні дані не містили імен перекладачів або вказівки на мову джерела, що ще більше нищило спадщину перекладачів 1920-х років і посилювало радянський контроль. До того ж, додалося вибіркове вилучення книг з бібліотек.

Не останнє місце серед інструментів ідеологічного контролю займають і повторні переклади, бо радянська влада вимагала повторних перекладів та редакцій, щоб привести українські тексти у відповідність з російськими лексичними та граматичними зразками, стандартизуючи та русифікуючи їх. До того ж, раніше опубліковані переклади редагувалися з метою

видалення «архаїчних», діалектних або «націоналістичних» українських слів, замінюючи їх «інтернаціоналізмами», тобто словами російського походження.

Забута дискусія про метод перекладу в Україні у 1927–1931 роках. У другій половині 1920-х – на початку 1930-х років багато українських літераторів і науковців зосередили свою діяльність на перекладацькій роботі. Вони працювали як перекладачі, редактори, стилістичні редактори, автори коментарів і передмов, рецензенти та критики перекладених творів, а також як теоретики перекладу. Спільно вони виробили нове бачення завдань перекладача і редактора, розглядаючи переклад як окремий метод інтерпретації текстів через філологічний аналіз і стилістичне дослідження, з акцентом на текст, що перекладається [22; 23].

Теоретично цей підхід відстоював Володимир Державин, який назвав його «переклад-стилізація» або «гомологічний переклад» на противагу «аналогічному перекладу». У своєму есе 1927 року він писав, що художній переклад має бути «по можливості, дослівний», тобто передавати не лише зміст, а й «художню цінність будь-якого речення, слова, граматичної та фонетичної структури» [24; цит. за 25, с. 57]. Навіть якщо такий переклад здається «екзотичним» або пародійним, він краще зберігає унікальність оригіналу.

В іншій праці 1930 року Державин уточнював, що метод перекладу-стилізації застосовується виключно до класичних або канонічних творів [26]. Концепцію гомологічного перекладу він послідовно обстоював у численних есе та рецензіях між 1927 і 1931 роками. Так, у рецензії на український переклад першого тому Зібрання творів Гоголя («Вечори на хуторі біля Диканьки») Державин наголошував, що справжній художній переклад може бути лише стилізаційним, тобто таким, «що намагається віддати не лише змістову сторону твору (хоча б, навіть, у всіх його найтонших відтінках), а й сторону стилістичну, тобто художні особливості мови; задля цього перекладач має право відходити від «коректної» загальнолітературної мови, використовуючи в міру змоги і менше звичайні, зокрема архаїчні, стилістичні варіанти» [27, с. 218; цит. за 25, с. 164].

Такий метод перекладу підтримували також Григорій Майфет і Микола Зеров [23; 28]. М. Зеров, зокрема, доводячи необхідність гнучкості в перекладі за рахунок передачі «основного», чим промовляє первотвір, і яке може належати як до змістових, так і до формальних компонентів вірша, зазначав: «Перекладаючи Гюго, не можна пройти мимо його ефектної синтакси, його блискучого ораторського апарату; не може бути елементарно-пристойного перекладу Верлена без максимальної уваги до його звукописних засобів, а перекладач Вергарна сам винесе собі смертний вирок, втративши в своїй роботі властиву французькому текстові поета багату метафоричність» [29, с. 141]. На думку Зерова, Державин говорить про переклад-стилізацію, щоб підкреслити акцент на «чужості» і чітко пов'язує цю орієнтацію з художньою цінністю перекладеного твору. По суті, свідоме використання стилізації підвищує загальну вартість перекладу [29].

Водночас у переважно партійно-комуністичному середовищі формувався до перекладу інший підхід. Він ставив на перше місце масового радянського читача, а не джерельний текст, дозволяючи зміни, пропуски та доповнення, особливо щодо літератури, що вважалася «класово шкідливою». Цей метод Державин називав «аналогічним перекладом». Аналогічний переклад відстоював Іван Кулик, який виклав свої думки у передмові до «Антології американської поезії, 1855–1925», виданої у 1928 році: «Ми не могли, навіть бажаючи цього, залишитись автоматично безсторонніми при перекладі. ... Ми мали на увазі, що перекладаємо для українського читача, до того ще для сучасного, радянського. Це змушувало нас свідомо вносити деякі зміни в переклади порівняно з оригіналом. Не можна писати цілком однаково для американського й українського читача, бо читачі ці мають різну психологію й різний нахил до приймання художніх творів, породжені переважанням різних, протилежних, політичних чинників та суспільного ладу» [30, с. 36–37]. На думку Кулика, «вірші американських поетів, точно перекладені, мали б одне значення в Нью-Йорку і зовсім інше – в Харкові» [30, с. 37; 31, с. 486].

Якщо у 1920-х роках переклад в Україні функціонував як засіб культурного розвитку та інтернаціональної солідарності, то у 1930-х він трансформувався у механізм ідеологічного контролю та консолідації радянських республік. Дискусія між прихильниками гомологічного перекладу, орієнтованого на збереження стилістичної специфіки оригіналу, та прибічниками аналогічного перекладу, адаптованого до потреб радянського читача, фактично припинилася ще у 1931 році. Поступово запанувала початкова норма, що орієнтувалася на радянського читача. А від середини 1930-х років українське перекладознавство зіткнулося з подвійним витісненням: у межах СРСР сталінська політика придушувала інтелектуальну діяльність неросійською мовою, оголошуючи її націоналістичною, а на Заході розкол, спричинений холодною війною, також не допускав її визнання та поширення [32, с. 116].

Аналіз конкретного випадку: Зібрання творів Миколи Гоголя видавництва «Книгоспілка» (Харків–Київ) (1929–1930). На думку Володимира Державина, українські переклади перших двох томів творів Миколи Гоголя, виданих у 1929 і 1930 роках кооперативним видавництвом «Книгоспілка», стали, можливо, першими в українській традиції, де метод гомологічного перекладу було реалізовано системно та з вагомим творчим успіхом [27; 33]. (Серед інших прикладів гомологічного перекладу він називає «Саламбо» Гюстава Флобера в перекладі Максима Рильського («Книгоспілка», 1930), «Мадам Боварі» Флобера в перекладі Оксани Бублик-Гордон («Книгоспілка», 1930), «Кармен» Проспера Меріме в перекладі Бориса Ткаченка (ДВУ, 1930), а також перший том творів Антона Чехова під стилістичною редакцією Максима Рильського).

Хоча Гоголь писав мовою імперії, його стиль, теми й образність глибоко вкорінені в українській культурі. За Едитою Бояновською, мова його ранніх творів настільки українізована, що її важко читати без словника; сам Гоголь додавав глосарії до текстів, подібно до Вальтера Скотта (цит. за [34]). Ще випускник Харківського університету та професор Гельсінгфоргського університету Йосип Мандельштам писав у 1902 році, що стиль Гоголя – це «мисленний переклад» українських виразів на російську, тобто перенесення української морфології, синтаксису та семантики (цит. за [35]). Роберт Романчук також стверджує, що Гоголь «ніколи не переставав писати українською – російською» [36, с. 272]. Двомовний від народження Гоголь, як пише Юлія Ільчук [37, с. 3], «свідомо грався з гібридним дискурсом у своїх ранніх творах». Цей мовний дуалізм створює труднощі для перекладу українською: переклад може стерти унікальну російсько-українську стилістичну дихотомію, що веде до стандартизації і втрати українського компонента. На це вказував ще Олександр Фінкель: «Є один тільки випадок, коли барбаризма не можна вжити: це тоді, коли мова перекладу є мова, до якої належить барбаризм. Так, у перекладах з Гоголя на українську мову всі українські лексеми в його творах гублять весь свій сенс, повертаючись на свій рідний ґрунт» [38, с. 51]. Державин зазначає, що в Книгоспілчанських перекладах Гоголя вдалося поєднати сучасну українську мову з архаїзмами та діалектизмами, що відтворює російсько-українську мовну дихотомію. Це досягнуто через звернення до стилю сучасників Гоголя, його чернеток і словників українських слів. Так виникла багатшарова стилістична тканина, що віддзеркалює еkleктичну природу гоголівського ідіолекту [27]. Особливо широко застосовувався принцип «зворотного перекладу» у «Вечорах на хуторі біля Диканьки». Перекладачі та стилістичний редактор Андрій Ніковський використали рідкісні або архаїчні слова з українського лексикону Гоголя, як-от: «заручений», «ферт», «люлька з мосянжовою оправою». Метою було відтворити лексику, яку міг би вжити сам Гоголь, якби писав українською. Такий підхід, за Державиним, уникає модернізації стилю та неологізмів як XIX століття, так і сучасності [27].

У своїй рецензії на другий том «Творів» Державин зазначав, що особливо складним є переклад «Тараса Бульби», оскільки Гоголь менш послідовно дотримувався стилю українського народного епосу, ніж мовного стилю українського поміщицького середовища у жанрових оповіданнях «Миргорода» [33, с. 219]. Це ставить перед перекладачем дилему: чи варто коригувати

авторські стилістичні непослідовності. Перекладач цієї повісті А. Василько (Андрій Ніковський) свідомо передає мовну двоїстість через поєднання сучасної української з архаїзмами та діалектизмами. Такий підхід відтворює гоголівський ідіолект і зберігає стилістичне розмаїття [35; 39; 40]. Наприклад, в перекладі А. Василька (1930 року): «*Всі позбиралися кружка і за третім вибиванням виступила старишина і кошовий з патерицею в руці, – знак його гідності, – суддя з печаткою військовою, писар з каламарем і осавула з пірначем*» [41, с. 142].

В українському перекладі А. Василька (1930) звичайні родові слова «палицею» та «жезлом» конкретизовані, бо перекладач використовує українські терміни, які позначали символи влади в козацькій ієрархії в XVI – XVII століттях, що вони навіть для сучасного українського вуха звучать архаїчно й екзотично. Ось ще один приклад з українського перекладу «Тараса Бульби» А.Василька, в якому описуються деталі української печі: деякі слова в українському перекладі є архаїчними або регіональними («карунок» і «припічок») (порівняй з Гоголівським: «с запечьями, уступами и выступами»): «*Берестові лави кругом усеї хати; великий стіл під образами у покуті; широка піч із запічками, карунками і прискалками викладена ярим кахлем*» [41, с. 123].

Переклад «Тараса Бульби» Андрієм Ніковським, опублікований у другому томі «Творів» Гоголя, отримав високу оцінку як від сучасників, так і від дослідників. Зокрема, Єлизавета Старинкевич у своєму огляді українських перекладів за 1929–1930 роки [31, с. 446] відзначила переклади Гоголя, видані «Книгоспілкою», як «виключно вдалі» та такі, що зберігають стиль оригіналу. Наш сучасник Сергій Білокінь [42] вважає переклад Ніковського вершиною майстерності українського «Розстріляного Відродження» та конгеніальним до гоголівського тексту.

Кампанія проти націоналістичних «перекладачів-шкідників». Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років українські селяни чинили опір примусовій колективізації, розпочатій у 1929 році. Більшовицьке керівництво, зокрема Сталін, приписувало цей опір українським націоналістам, які нібито використали політику українізації для підриву радянської влади. У березні 1930 року Москва розпочала кампанію проти «націоналістичних ухилів», яку XII з'їзд КП(б)У закріпив, визнавши головним ворогом радянської влади український буржуазний націоналізм. Як зазначає Джеймс Е. Мейс, Україна вступила в трагічну епоху русифікації, де перехід на російську мову означав демонстрацію політичної лояльності режиму [43, с. 35]. Процес згорання українізації став очевидним після арештів українських інтелектуалів у 1929 році, яких безпідставно звинуватили у причетності до вигаданої «Спілки визволення України». Показовий судовий процес у Харкові (березень–квітень 1930 року) був спрямований проти діячів українізації, зокрема мовознавців, яких звинувачували у спробах відокремити українську мову від російської [21, с. 147–149]. Голодомор 1932–1933 років та репресії проти української культури фактично поставили крапку в політиці українізації. У січні 1934 року на XVII з'їзді партії Сталін оголосив український націоналізм головною загрозою для СРСР, не згадавши при цьому російський шовінізм, що ознаменувало повернення до елементів дореволюційного імперського мислення [44, с. 248].

У грудні 1933 року в «Літературній газеті» опублікували статтю, де перекладачів звинувачували в націоналізмі та контрреволюційній діяльності, наголошуючи на їхній ролі у класовій боротьбі через перекладну літературу [45, с. 4]. Видавці, зокрема Яків Олесич, згідно з цією публікацією, заявили, що перекладами мають займатися лише ті, хто дотримується партійної лінії, а Іван Маненко підкреслив, що ідеологічна вмотивованість є ключовою для якісного перекладу [45].

У 1933–1934 роках відбулися заходи щодо «очищення мовного фронту»: створено спеціальну комісію, змінено український правопис на користь російської норми [46, с. 108–113]. За словами Юрія Шевельова, це втручання змінило саму структуру мови та її діалектну основу [47, с. 173].

У 1934 році Наум Каганович звинуватив перекладачів творів Леніна (ред. Скрипник) у «націоналістичному шкідництві», спотворенні змісту, формалізмі та «буржуазній мовній практиці» [48, с. 11]. А. Шевченко [49, с. 137] повторив ці звинувачення, стверджуючи, що мета — ізоляція української мови та її наближення до мов фашистів [21]. Улітку 1934 року критика вже поширилася на перекладачів художньої літератури. У серпні 1934 року в «Літературній газеті» Андрій Панів опублікував статтю «Твори А. М. Горького українською мовою», де звинуватив «націоналістичних шкідників» у спотворенні перекладів Горького та саботажі на культурному фронті [50, с. 1]. Зокрема, Сергія Титаренка (Вільхового), перекладача «Вибраних творів» Горького (ЛіМ, 1932), звинувачено в редагуванні та спрощенні мови автора. Панів також критикував переклад роману «Мати» (1928, ред. С. Пилипенко), де, за його словами, уникали слів, подібних до російських, і вживали штучні конструкції типу «смак до їжі», що «збіднювало» українську мову [50]. Однак приклади Паніва, як-от «старі́к», «могучий», «город», є русизмами, які не належать до питомої української лексики. Перекладачі ж часто обирали автентичні українські відповідники: «гарний» замість «красивий», «шкода» замість «жаль». Політика зближення з російською мовою поширилася і на переклади творів Шолохова.

У статті Євгена Касяненка «Як Пилипенко спотворив Шолохова», опублікованій у «Літературній газеті» 20 серпня 1934 року, Сергія Пилипенка було звинувачено в «націоналістичному шкідництві» через переклад роману Михайла Шолохова «Піднята цілина» [51, с. 1]. Касяненко стверджував, що Пилипенко навмисно спотворив політичний зміст твору, применшив образи героїв, вживав русизми та вигадані слова, зокрема «мережа» замість «сітка», «з'ясовувати» замість «пояснювати» чи «роз'яснювати». За його словами, після партійної нагінки перекладачі почали замінювати питомі українські слова на русизми, що викликало невдоволення читачів і сприяло русифікації мови. Касяненко вважав, що такий переклад міг стати зразком для класового ворога. Його версія роману була опублікована у 1934 році (ЛіМ), але вже у 1937-му його самого було репресовано. Відтак твір перевидано у новому перекладі Степана Ковганюка (1935). Після 1935 року критика перекладачів припинилася, а репресованих авторів просто викреслили з літературного життя. Їхні імена заборонили, книги вилучили з бібліотек [21]. Ці публікації, що з'явилися у розпал кампанії, слугували непрямыми вказівками для ГПУ та цензури.

Перша хвиля численних переробок перекладів в Україні. У середині 1930-х – 1950-х років радянська влада ініціювала масові переробки перекладів політичної та художньої літератури, прагнучи наблизити їх до норм російської мови. Сталінський режим контролював не лише вибір текстів, а й методи перекладу, вимагаючи очищення словників від «архаїзмів» і «чужих» елементів, зокрема польської та німецької лексики, яку називали «фашистською», замінюючи її на російську «інтернаціоналістську» лексику [52; 53]. Ці заходи зачіпали діалектні, технічні та автентичні риси української мови, формуючи паралельну мовну систему, що фактично базувалася на російській. Така політика гальмувала природний розвиток української мови та впливала на ширший культурний контекст.

Наведемо для прикладу декілька повторних перекладів 1930-х років з англійської мови в українській літературній практиці. Поява цих повторних перекладів була зумовлений не лише літературними міркуваннями, а й політичними обставинами, зокрема репресіями проти перекладачів та зміною ідеологічних вимог до текстів. Так, роман Джека Лондона «Мартін Іден» у 1928 році переклав Дмитро Лисиченко, однак уже через два роки його було заарештовано, тому в 1936 році з'явився новий переклад цього твору важливого для радянського канону зарубіжної літератури, виконаний Марією Рябовою. Подібна ситуація склалася і з романом Вальтера Скотта «Роб Рой»: у 1930 році його переклали Леонід Скрипник та Степан Гаєвський (останнього репресовано у 1932 році), тож вже у 1938 році вийшов новий переклад Юрія Корецького. Роман Етель Ліліан Войнич «The Gadfly» також зазнав подвійного перекладу: у 1929 році він був опублікований як «Гедзь» у перекладі Марії Лисиченко, а у 1935 – як

«Овід» у перекладі Марії Рябової. «Острів скарбів» Роберта Люїса Стівенсона спершу з'явився українською у 1929 році в київському видавництві «Слово» в перекладі Сергія Буди, а вдруге – у 1936 році у видавництві «Молодий більшовик» (Київ–Одеса) у перекладі Юрія Корецького [6; 13]. Ці приклади свідчать про складну взаємодію між літературною творчістю та політичним контекстом доби, коли перекладачі не лише передавали зміст оригіналу, а й змушені були враховувати змінні ідеологічні вимоги, що нерідко призводило до повторного перекладення вже опублікованих творів.

Аналіз конкретного випадку: Повторні переклади Гоголя середини 1930-х – середини 1950-х. Починаючи з середини 1930-х років, майже всі тексти Гоголя були повторно перекладені українською мовою [34]. Хоча переклад «Тараса Бульби» А. Василька (Андрія Ніковського) був перевиданий у 1937 році, ім'я перекладача не згадувалося. Уже в 1935 році з'явився новий переклад вибраних творів Гоголя за редакції А. Хуторяна, Ф. Гавриша та М. Щербака, також без зазначення перекладачів. У 1948 році Держлітвидав України надрукував «Вибрані твори Миколи Гоголя» у перекладі Антіна Хуторяна та Костянтина Шмиговського [54], з «Тарасом Бульбою» у перекладі Хуторяна (перевидання: 1952, 1969, 1984, 2008, 2012, 2017), що стало яскравим прикладом русифікованого повторного перекладу [35]. Порівняння перекладів «Книгоспілки» (1929–1930), де системно реалізовано принцип стилізації, з версією Хуторяна 1948 року демонструє перехід від творчої стилізації до буквральності. Наприклад:

Український переклад «Тараса Бульби» А. Хуторяна (1935/48 року): *«Берестові лави кругом усієї кімнати; величезний стіл під образами на покутті; широка піч із запічками, приступками й виступами, викладена кольоровими строкатими кахлями»* [54, с. 389].

Український переклад «Тараса Бульби» Антіна Хуторяна (1935/48 року): *«Всі зібралися в коло, і після третього вибивання показали нарешті старшини: кошовий з палицею в руці, ознакою його гідності, суддя з військовою печаткою, писар з каламарем і осавул з жезлом»* [54, с. 404].

Переклад «Книгоспілки» передає мовну дихотомію через поєднання сучасної, архаїчної та діалектної української, тоді як версія Хуторяна прагне стандартизації, втрачаючи український компонент. Ніковський використовує питомі українські слова, Хуторяна – близькі до російських, що призводить до втрати стилістичної екзотики. Лада Коломієць [17] порівнює переклад «Ночі перед Різдвом» Рильського («Книгоспілка») з версією Хуторяна (1948), фіксує аналогічний зсув до русифікації та поверхневої буквральності. Хуторяна, хоча й зберігає фрази Рильського, прагне відтворити російський синтаксис, жертвуючи природністю української мови.

Аналіз ще одного випадку: *The Gadfly* Етель Ліліан Войнич. Заборона на згадування імен репресованих перекладачів і текстів їхніх перекладів спричинила появу низки повторних перекладів західної літератури, зокрема творів, що входили до радянського канону зарубіжної літератури, таких як «Гедзь» Етель Ліліан Войнич чи «Мартін Іден» Джека Лондона. Щоб проілюструвати ідеологізацію норм, а також тенденції до буквалізму й русифікації, ми порівняли роман Етель Ліліан Войнич «Гедзь» у перекладі Марії Лисиченко під назвою «Гедзь» (1928) з його повторним перекладом Марії Рябової (1935) під русифікованою назвою «Овід». Ось узагальнена таблиця (табл. 1) з прикладами перекладу початку роману *The Gadfly* Етель Ліліан Войнич в українських перекладах Марії Лисиченко (1929) та Марії Рябової (1935) (див. детальніше [7, с. 43]).

Як бачимо, переклад Лисиченко зберігає автентичну українську лексику, включно з розмовними формами. Переклад Рябової демонструє стандартизацію мови, наближену до російської, з використанням інтернаціоналізмів. Ці приклади ілюструють процес русифікації та втрату мовної самобутності в українських перекладах радянського періоду.

«Редаговані переклади» та «важка печать всесковуючого буквалізму». У період середини 1930-х – середини 1950-х років з'являється явище «редагованих перекладів», коли імена перекладачів, які були арештовані або страчені, зникали з друкованих видань. Переклади

репресованих осіб часто піддавалися жорсткому і багаторазовому редагуванню, що стирало авторство. Такі тексти позначалися як «переклад, редагований [ім'я редактора]» або просто «редагований переклад» [9]. Наприклад, у третьому томі творів Гоголя, виданому 1952 року, переклад «Мертвих душ» Валер'яна Підмогильного був перевиданий без згадки про перекладача – на титульній сторінці зазначено лише редактора Івана Сенченка [18]. Багато перекладів 1920–1930-х років зазнали суттєвих змін [55, с. 60].

Таблиця 1

Порівняння перекладу Марії Лисиченко з повторним перекладом Марії Рябової

Оригінал (Voynich, 1897)	«Гедзь» (Лисиченко, 1929)	«Овід» (Рябова, 1935)
<i>Arthur sat in the library of the theological seminary at Pisa, looking through a pile of manuscript sermons.</i>	Артур сидів у книгозбірні духовної семінарії в Пізі, проглядаючи купу писаних зібран.	Артур сидів у бібліотеці духовної семінарії в Пізі і переглядав купу рукописних проповідей.
<i>...but the scented herbs flowered still in the gracious mid-summer evening, though no man gathered their blossoms for simples any more. Tufts of wild parsley and columbine filled the cracks between the flagged footways, and the well in the middle of the courtyard was given up to ferns and matted stone-crop.</i>	Цілюще зілля ще й досі розливає свої пахощі погожими літніми вечорами, та ніхто вже не збирає його на лікування. Щілини стелених плитняком стежок поросли дикою петрушкою й орликами, а криниця посеред двору ховалась у буйних зарослях папороті й кур-зілля.	Але запахні трави все ще цвіли в тихі літні вечори, хоч ніхто вже не збирав їх на ліки. Дерен пробився в щілинах між плитами, і колодязь серед двору заріс папороттю.
<i>“On the Healing of the Leper”; here it is.” Arthur came across the room with the velvet tread that always exasperated the good folk at home.</i>	« Ісциління лепрявого » – ось воно. Артур перейшов кімнату тим оксамитним кроком, що завжди драгував його родичів удома.	« Про зілєння прокаженого » – ось вона! Артур перейшов кімнату тим м'яким нечутним кроком, що завжди драгував його домашніх.
<i>It was the voice of a born orator, rich in possible modulations.</i>	Це був голос природженого промовця , багатий на відтінки.	Це був голос природженого оратора , багатий на відтінки.

Окрему групу перекладів 1940-х років становлять раніше заборонені тексти, які були опубліковані у зміненому вигляді з іменем редактора як перекладача. Прикладом є видання «Вибраних творів» Гоголя 1948 року, де більшість перекладів підписані Антіном Хуторяном, хоча первинний текст належав Максиму Рильському [54]. Зокрема, «Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» була включена з іменем Хуторяна, хоча її переклад здійснив Рильський, а Хуторян лише вніс правки, усунувши українізми [56]. Ім'я Рильського повернули лише у виданні 1952 року, але текст залишився суттєво зміненим [57].

Редакторська практика того часу перетворювала українську мову на кальку з російської. За словами Степана Ковганюка: «Коли пильніше придивитися до перекладів 1946–1950 рр., то можна побачити, що *всі* вони позначені важкою печаттю всесковуючого буквализму. Це була, так би мовити, ознака часу, період редакторської сваволі, коли перекладач, здавши роботу у видавництво, після виходу книжки друком іноді не впізнавав свого перекладу» [55, с. 60]. Олекса Кундзіч, ще один видатний перекладач 1950-х, різко критикував буквальні переклади з російської, називаючи їх «рабським копіюванням» [56, с. 10]. На його думку, небезпека полягала в масовому поширенні цієї практики, особливо в багатотомних виданнях російської класики та радянської літератури, що зрештою пригнічувало українську літературну мову. Тобто, у перше повоєнне десятиліття виникає феномен «перекладацької мови» – стилю, що чітко проявлявся в перекладних текстах, на який перша вказала Єлизавета Старинкевич [58].

Російська мова та переклади з неї стали основним інструментом формування радянського культурного простору, який навмисно відокремлювався від світової культури та мав її замінити. Унаслідок цього в період пізнього сталінізму (кінець 1930-х – середина 1950-х років) українська перекладацька традиція зазнала занепаду. Це проявлялося у масовому перевиданні творів із численними переробками, а також у поширенні непрямих перекладів через росій-

ське посередництво [8, с. 97]. Ситуацію, коли переклади відіграють ключову роль у книговидаванні і здійснюються переважно з однієї панівної мови і культури, Даніеле Монтічеллі назвав «тоталітарним перекладом» [59]. Такий тип перекладу призводив до знищення попередньої національної спадщини шляхом цензури, вилучення книжок та репресій проти авторів і перекладачів. У радянський період переклади з російської мови використовувалися для заповнення прогалін, спричинених викоріненням національної пам'яті, і слугували інструментом комуністичного переписування всієї української культурної традиції [8, с. 97].

Опір рабському буквализму та русифікації. На Всеукраїнській конференції перекладачів художньої літератури у лютому 1956 року низка перекладачів (Микола Лукаш, Олекса Кундзіч, Степан Ковганюк, Борис Тен, Марія Пригара та інші) виступили проти рабської буквальності та перекладів з перекладів як засобу русифікації через перекладні тексти [60]. У доповіді Миколи Лукаша «Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову» [61], яка не була опублікована у збірці за редакції Ковганюка у 1957 році і була відновлена і підготовлена до друку Борисом Черняковим у 2009 році, різко критикувалися переклади з російських перекладів. Практика перекладу та коментування перекладів взагалі в 1950-і перетворилася на форму опору офіційній радянській культурі та її цінностям.

Відмова від буквального перекладу сприяла формуванню теорії перекладу з близькоспоріднених мов, започаткованої Максимом Рильським [62], та теорії впливу дослівного перекладу на літературну мову, розробленої Олексою Кундзічем [56] (див. [63]). Рильський зазначав, що переклад між спорідненими мовами створює спокусу до буквальності, хоча труднощі подібні до інших типів перекладу. Серед викликів він називав невідповідність граматичного роду, міжнародні омоніми, реалії, інтонаційні моделі, семантичні акценти, синтаксис і ритм прози [62]. Ідеї Рильського були розвинені українськими дослідниками: Олексою Кундзічем, який запропонував цікаві висновки щодо лише часткової функціональної, семантичної та синтаксичної еквівалентності лексичних корелятивів, та Віктором Коптіловим [64], який сформулював загальні принципи в цій галузі. Ця проблема неодноразово обговорювалася у 1960–1970-х роках дослідниками перекладу в Центральній та Східній Європі, зокрема Вячеславом Рагойшею (Білорусь), Сідером Флорином і Сергієм Влаховим (Болгарія), Чингізом Гусейновим (Азербайджан), Антоном Поповічем (Словаччина) та іншими.

Пізніше у книзі «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [65] Іван Дзюба проаналізує радянську національну та культурну політику в Україні і заявить, що КПУ за правління Сталіна схилився до російського шовінізму.

Поява такого перекладача як Микола Лукаш, який активно використовував всі багатства рідної мови, попри політичну критику за «архаїзовану» та «фольклорну» мову, й повернення з Гулагу таких перекладачів, як Григорій Кочур, Борис Тен, Василь Мисик, Ростислав Доценко, Юрій Лісняк, Дмитро Паламарчук, сприяли оновленню перекладацької практики. Почалася нова епоха перекладу, позначена зразковими роботами (наприклад, «Декамерон» Боккаччо в перекладі Лукаша, «Одіссея» в перекладі Бориса Тена) та активним критичним осмисленням перекладу [66].

Часткове повернення імен і творів «розстріляного покоління» перекладачів також відіграло важливу роль у зміні літературної ситуації. З середини 1960-х років почалася нова друга хвиля повторних перекладів, з поверненням окремих текстів 1920-х років у модернізованому вигляді під справжніми іменами (наприклад, збірки творів Джека Лондона та Гі де Мопассана).

Висновки. Художній переклад у системі української радянської культури був не лише літературною практикою, а й потужним ідеологічним інструментом. Він був ідеологічно, політично та бюрократично інституціоналізований. Починаючи з 1930 року, коли були ліквідовані приватні та кооперативні видавництва, українська перекладна література підпорядковується державному замовленню та контролю, а перекладачі виступають учасниками ідеологічного виробництва як радянські «культурні працівники».

Якщо у 1920-х роках переклад в Україні був інструментом культурного розвитку та інтернаціональної солідарності, то у 1930-х він перетворився на засіб ідеологічного контролю та консолідації радянських республік. Дискусія між прихильниками гомологічного перекладу, які прагнули зберегти стилістичну унікальність оригіналу (Державин, Зеров), і прибічниками аналогічного перекладу, що орієнтувався на радянського читача (Кулик), припиняється [67]. По суті, внаслідок ідеологізації норм перекладу починає домінувати орієнтація на радянського читача, а не на стиль оригіналу. У влади виникає ворожість до українського перекладу. Погромницька кампанія проти «націоналістичних перекладачів-шкідників» запускає механізм масових повторних перекладів і нових редакцій нещодавно перекладених творів. Спостерігається перша хвиля повторних перекладів.

У процесі перекладу всі залучені фахівці – перекладачі, цензори, видавці, замовники, редактори, стилістичні редактори, критики, перекладознавці та внутрішні рецензенти – об’єднуються в єдиний механізм із чітко визначеними завданнями. Вони відіграють ключову роль у формуванні офіційного радянського канону світової літератури, який слугував різним цілям, зокрема культурній уніфікації та просуванню радянської ідентичності [68].

Переклади з російської у 1930-х – середина 1950-х займають домінантне місце в українській літературній полісистемі та слугують моделлю для створення «оригінальних» українських творів відповідно до канону соціалістичного реалізму. Утвердження радянського культурного простору відбувалося переважно через російську мову та переклади з неї, що сприяло його навмисній ізоляції від світової культурної спільноти та прагненню витіснити її. Внаслідок цього, у період пізнього сталінізму – від кінця 1930-х до середини 1950-х років – українська перекладацька традиція зазнає суттєвого занепаду. Цей час позначається масовим повторним виданням і редагуванням раніше перекладених творів, а також широким використанням непрямих перекладів, здійснених через російське мовне посередництво.

Перспективи подальших досліджень повторного перекладу в Радянській Україні бачимо в розкритті його ролі у формуванні культурного спротиву та деколонізації, надаючи нові уявлення про мовні та ідеологічні динаміки в пострадянському та сучасному контекстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Koskinen K., Paloposki O. Retranslation. *Handbook of translation studies* / eds. Y. Gambier, L. van Doorslaer. Vol. 1. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2010. P. 294–298. DOI: 10.1075/hts.1.ret1
2. Коскінен К., Полапоскі О. Повторний переклад (Перекладна множинність). *Енциклопедія перекладознавства : у 4 т. Т. 1* / ред. І. Гамб’є, Л. ван Дорслар ; пер. з англ., заг. ред. О. А. Кальниченка, Л. М. Черноватого. Вінниця : Нова Книга, 2020. С. 348–353.
3. Ребрій О. В. Пригоди Аліси в Україні, або про множинність сучасних перекладів. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2009. Вип. 3. С. 190–205.
4. Rundle C. History through a Translation Perspective. *Between Cultures and Texts: Itineraries in Translation History* / eds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2011. P. 33–43.
5. Venuti L. Translation, history, narrative. *Meta: Journal des traducteurs*. 2005. Vol. 50, No. 3. P. 800–816. DOI: <https://doi.org/10.7202/011597ar>
6. Кальниченко О. А., Зарубіна З. В. Повторні переклади в Україні у 1920-і – 1950-і роки. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*. 2017. Вип. 154. С. 336–343.
7. Кальниченко О. А., Кальниченко Н. М. Кампанія проти «націоналістичного шкідництва» в перекладі в Україні в 1933–1935 роках. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2019. Вип. 89. С. 36–45. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2019-89-06>
8. Коломієць Л., Кальниченко О. Кінець імперії: українські художні переклади з російської як артефакт. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2023. Т. 54, № 1. С. 89–104. DOI: <https://doi.org/10.17721/if.54.23.12>
9. Kolomiyets L., Kalnychenko O. Translating Russian literature in Soviet and post-Soviet Ukraine. *Translating Russian literature in the global context* / eds. M. Maguire, C. McAteer. Cambridge : Open Book Publishers, 2024. P. 281–305. DOI: <https://doi.org/10.11647/OBP.0340.17>

10. Tahir Gurcağlar Ş. Retranslation. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / eds. M. Baker, G. Saldanha. 2nd ed. London : Routledge, 2019. P. 484–489. DOI: 10.4324/9781315678627-103
11. Peeters K., Van Poucke P. Retranslation, thirty-odd years after Berman. *Parallèles*. 2023. Vol. 35. P. 3–27. DOI: 10.17462/para.2023.01.01
12. Koskinen K., Paloposki O. New directions for retranslation research: Lessons learned from the archaeology of retranslations in the Finnish literary system. *Cadernos de Tradução*. 2019. Vol. 39, No. 1. P. 23–44. DOI: 10.5007/2175-7968.2019v39n1p23
13. Коломієць Л. Український художній переклад 20-х – 30-х років. Вінниця : Нова Книга, 2015. 320 с.
14. Pym A. *Method in translation history*. Manchester : St. Jerome, 1998. 220p.
15. Witt S. Arts of Accommodation: The First All-Union Conference of Translators, Moscow, 1936, and the Ideologization of Norms. *The Art of Accommodation: Literary Translation in Russia* / eds. L. Burnett, E. Lygo. Oxford : Peter Lang, 2013. P. 141–184.
16. Kalnychenko O., Kolomiyets L. Translation in Ukraine during the Stalinist Period. *Translation under Communism* / eds. C. Rundle, A. Lange, D. Monticelli. Cham : Palgrave Macmillan, 2022. P. 141–172. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-79664-8_6
17. Kolomiyets L. Translation as an instrument of Russification in Soviet Ukraine. *Translation and power* / eds. L. Harmon, D. Osuchowska. Berlin : Peter Lang, 2020. P. 29–43. DOI: 10.3726/B17222
18. Kolomiyets L., Kalnychenko O. Translation and censorship in Soviet and independent Ukraine. *The Routledge handbook of translation and censorship* / eds. D. Merkle, B. J. Baer. London ; New York : Routledge, 2024. P. 243–260. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003149453-20>
19. Kalnychenko O., Kalnychenko N. Campaigning against the ‘nationalistic wrecking’ in translation in Ukraine in the mid-1930s. *Translation and power* / eds. L. Harmon, D. Osuchowska. Berlin : Peter Lang, 2020. P. 53–60. DOI: 10.3726/B17222
20. Стріха М. Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням. Київ : Дух і Літера, 2020. 432 с.
21. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ : Факт-Наш час, 2006. 368 с.
22. Кальниченко О. А. Дискусія про гомологічний та аналогічний переклад в Україні в кінці 1920-их років: Державин, Майфет, Зеров, Кулик, Фінкель. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2021. № 1 (53). С. 29–40. DOI: 10.17721/if.53.2021.29-40
23. Kalnychenko O. Discovering erased discussion on translation method in Ukraine in 1927–1931. *Translation studies in Ukraine as an integral part of the European context* / eds. M. Djovčoš, I. Hostová, M. Kusá, E. Perez. Bratislava : VEDA, 2023. P. 36–62. DOI: 10.31577/2023.9788022420150
24. Державин В. Проблема віршованого перекладу. *Плужанин*. 1927. № 9–10. С. 44–51. Цит. за: Кальниченко О. А., Полякова Ю. Ю. (ред.). *Володимир Миколайович Державин. Про мистецтво перекладу: статті та рецензії 1927–1931 років*. Вінниця : Нова Книга, 2015. С. 48–58.
25. Кальниченко О. А., Полякова Ю. Ю. (ред.). *Володимир Миколайович Державин: Про мистецтво перекладу: статті та рецензії 1927–1931 років*. Вінниця : Нова Книга, 2015.
26. Державин В. Наші переклади з західних класиків та потреби сучасного читача. *Червоний Шлях*. 1930. № 8(10). С. 160–168.
27. Державин В. М. [Рец. на кн.] Гоголь М. Твори. Т. 1. Вечори на хуторі під Диканькою: Повісті від пасічника Рудого Панька [П. Куліша]. *Критика*. 1929. № 7–8. С. 218–219. Цит. за: Кальниченко О. А., Полякова Ю. Ю. (ред.). *Володимир Миколайович Державин: Про мистецтво перекладу: статті та рецензії 1927–1931 років*. Вінниця : Нова Книга, 2015. С. 164–170.
28. Kolomiyets L. Between censorship and nation building: The first Ukrainian lecture courses on translation studies from a historical perspective. *Translation studies in Ukraine as an integral part of the European context* / eds. M. Djovčoš, I. Hostová, M. Kusá, E. Perez. Bratislava : VEDA, 2023. P. 63–89. DOI: 10.31577/2023.9788022420150
29. Зеров М. У справі віршованого перекладу. Нотатки. *Життя й революція*. 1928. № 9. С. 133–146.
30. Кулик І. Передмова. *Антологія американської поезії. 1855–1925*. Харків : ДВУ, [1928] 2011. С. 9–38. Перевидано у: Кальниченко О., Полякова Ю. Ю. (ред.). *Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років: Хрестоматія*. Вінниця : Нова Книга, 2011. С. 483–486.
31. Кальниченко О. А., Полякова Ю. Ю. (ред.). *Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років. Хрестоматія вибраних праць з перекладознавства до курсу «Історія перекладу»*. Вінниця : Нова Книга, 2011.
32. Hostová I., Monticelli D., Kalnychenko O., Djovčoš M. Addressing power imbalances in research and translation studies. *World Literature Studies*. 2024. Vol. 16, No. 3. P. 108–125. DOI: 10.31577/WLS.2024.16.3.8

33. Державин В. М. [Рецензія]. *Червоний шлях*. 1931. № 3. С. 218–221.
34. Kolomyiets L. The politics of literal translation in Soviet Ukraine: The case of Gogol's "The tale of how Ivan Ivanovich quarreled with Ivan Nikiforovich." *Translation and Interpreting Studies*. 2023. Vol. 18, No. 3. P. 325–359. DOI: 10.1075/tis.21020.kol
35. Кальниченко О. А., Кальниченко Н. М. «Тарас Бульба» в українських шатах: переклад та формування національної свідомості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. № 1002. С. 137–146.
36. Romanchuk R. Mother tongue: Gogol's Pannochka, Pogorel'skii's Monastyrka, and the economy of Russian in the Little Russian Gothic. *Slavic and East European Journal*. 2018. Vol. 62, No. 2. P. 272–292. DOI: 10.2307/45408477
37. Ilchuk Y. Nikolai Gogol: Performing hybrid identity. Toronto : University of Toronto Press, 2021. DOI: https://books.google.com/books/about/Nikolai_Gogol.html?id=ArImEAAAQBAJ
38. Фінкель О. Теорія і практика перекладу. Харків : ДВУ, 1929.
39. Kalnychenko O., Kalnychenko N. Taras Bulba in Ukrainian garb: National self-image in translation. *National identity in literary translation* / ed. L. Barcinsky. Berlin : Peter Lang, 2020. P. 71–80. DOI: 10.3726/B16417
40. Кальниченко О., Кальниченко Н. Передача українізмів та українських реалій в перекладах ранніх повістей Миколи Гоголя українською та англійською мовами. *Slavica Beliana: slavistika v meniacom sa svete: aktuálne tendencie v lingvistiky, literárnej vede, translatołogii a kulturołogii: zborník konferenčnych príspevkov* / eds. I. Cintula, M. Lizoň, A. Repoň. Banská Bystrica : Belianum, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2024. P. 52–64. DOI: 10.24040/2024.9788055721651
41. Гоголь М. В. Тарас Бульба / пер. А. Василько. *Твори*. Т. 2. Миргород / ред. І. Лакіза. Київ : Книгоспілка, 1930.
42. Білоконь С. Такий не сучасний класик. *Літературна Україна*. 2009. № 13. С. 7.
43. Mace J. E. Socialist and communist models. *Ukrainian statehood in the twentieth century: Historical and political analysis*. Kyiv : Political Thought, 1996. P. 3–38.
44. Plokhy S. *Lost Kingdom: The Quest for the Empire and the Making of the Russian Nation*. New York : Basic Books, 2017.
45. Хм-кий А. Забута ділянка літератури: нарада перекладачів художньої літератури. *Літературна газета*. 1933. 10 грудня. С. 4.
46. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / упоряд. Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька ; за ред. Л. Масенко. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005.
47. Shevelov G. Y. *The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941): Its state and status*. Cambridge : Harvard University Press, 1989.
48. Каганович Н. А. Націоналістичні перекручення в українських перекладах творів В. І. Леніна. *Мовознавство*. 1934. № 2. С. 9–33.
49. Шевченко А. Про видання творів Леніна українською мовою. *Під марксистсько-ленінським прапором*. 1935. № 5. С. 137–139.
50. Панів А. Твори О. М. Горького українською мовою. *Літературна газета*. 1934. 12 серпня. С. 1.
51. Касяненко Є. Як Пилипенко перекручував Шолохова. *Літературна газета*. 1934. 20 серпня. С. 1.
52. Nahaylo B., Svoboda V. *Soviet disunion: A history of the nationalities problem in the USSR*. London : Namish Hamilton, 1990.
53. Savchyn V. Resisting Russification in Soviet Ukraine through literary translation: The voice of Mykola Lukash. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2023. Vol. 10, No. 1. P. 114–136. DOI: 10.21226/ewjus678
54. Гоголь М. В. Вибрані твори. Київ : Держлітвидав України, 1948.
55. Ковганюк С. Переклад художньої російської прози на українську мову. *Питання перекладу: з матеріалів республіканської наради перекладачів (лютий 1956)*. Київ : Держлітвидав, 1957. С. 55–75.
56. Кундзіч О. Стан художнього перекладу на Україні. *Питання перекладу: з матеріалів республіканської наради перекладачів (лютий 1956)*. Київ : Держлітвидав, 1957. С. 5–54.
57. Гоголь М. В. Твори: в 3-х т. Київ : Держлітвидав України, 1952.
58. Старинкевич Є. І. Ідіоматика французької мови і способи її відтворення українською мовою. *Наукові записки. Мовознавство*. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. 1946. № 2/3. С. 155–172.
59. Monticelli D. 'Totalitarian translation' as a means of forced cultural change: The case of postwar Soviet Estonia. *Between cultures and texts: Itineraries in translation history* / eds. A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2011. P. 187–200.
60. Ковганюк С. (ред.). *Питання перекладу: з матеріалів республіканської наради перекладачів (лютий 1956)*. Київ : Держлітвидав, 1957.

61. Лукаш М. Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову (Доповідь на нараді Спілки Радянських Письменників України в справі художніх перекладів 16–18 лютого 1956 року). У: Черноватий Л. М., Карабан В. І. (ред.). *Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу*. Вінниця : Нова Книга, 2009. С. 190–247.

62. Рильський М. Проблеми художнього перекладу. У: Рильський М. *Мистецтво перекладу*. Київ : Рад. письменник, 1975. С. 25–92.

63. Kalnychenko O. History of Ukrainian thinking on translation (from the 1920s to the 1950s). *Going East: Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies* / eds. L. Schippel, C. Zwischenberger. Berlin : Frank & Timme, 2017. P. 309–338.

64. Коптілов В. В. Першотвір і переклад: роздуми і спостереження. Київ : Дніпро, 1972.

65. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ : Видавничий дім «КМ Academia», 1998.

66. Кочур Г. П. Здобутки і перспективи. *Всесвіт*. 1968. № 1. С. 92–97.

67. Kalnychenko O. Volodymyr Derzhavyn: An erased translation scholar of the late 1920s – early 1930s. *Positionalities of Translation Studies: On the Situatedness of Translation Research* / eds. G. Elsherif, J. Sobesto. London ; New York : Bloomsbury Publishing, 2025. P. 171–194. DOI: 10.5040/9781350447905.0015

68. Rudnytska N. M. Translation and the formation of the Soviet canon of world literature. *Translation under Communism* / eds. C. Rundle, A. Lange, D. Monticelli. Cham : Palgrave Macmillan, 2022. P. 39–71. DOI: 10.1007/978-3-030-79664-8_3

Дата надходження статті: 25.11.2025

Дата прийняття статті: 24.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025